

FELNŐTTOKTATÁS-TÖRTÉNET MAGYARORSZÁGON

AKULTURÁLIS ÉRTÉKEK FELNÖTTEK KÖRÉBEN TÖRTÉNŐ mind szélesebb körű terjesztésének kérdése és intézményesítése a magyar társadalmat és az állami törvényhozást egyaránt régóta foglalkoztatja. A kiegyezés (1867. évi XII. tc.) utáni dualizmus időszakában, majd a trianoni békeszerződés törvénybe iktatását (1921. évi XXXIII. tc.) követő, két világháború közötti korszakban már egyik központi feladattá nőtte ki magát.

Az említett történelmi korszakok, ha különféle feltételekkel is rendelkeztek, a felnőttoktatás célját, funkcióját és tartalmát eltérően is értelmezték, másban és másban látták két, máig ható tanulságot (és mércét) fogalmaztak meg. Egyrészt igazolást nyert az, hogy olyan értékterjesztő-értékfejlesztő intézményrendszerre van szükség, amelynek kialakításában és korszerűsítésében a társadalomnak és az államnak egyformán érdekeltnek kell lennie. Másrészt bizonyossá vált az, hogy a felnőttoktatási intézményeknek egyaránt tereket és feltételeket szükséges biztosítaniuk mind a *felülről indított reformoknak*, mind az *alulról kibontakozó kezdeményezéseknek*.

A felnőttoktatás az állam és/vagy a társadalom ügye

A mai értelemben használt *felnőttoktatás* fogalma¹ és *intézményes érvényesülési köre Magyarországon* az eltelt évszázadok során alakultak ki. A XVIII. századtól az 1860-as évekig olyan kifejezésekkel találkozhatunk, mint „*felvilágosító előadások*”, az „*értelem világának terjesztése*”, az „*elme pallérozása*”, „*nemzeti művelődés*”, „*természettudományi ismeretek terjesztése*”. A XIX. század végefelé egyre gyakrabban hangzott el a „*népnevelés*”, amely magába foglalta a társadalom egészének művelődését, de az iskolázatlan(abb) rétegeinek művelését is. Ebben az időszakban nyert polgárjogot a „*szabadoktatás*”, a „*szabadtanítás*” formulája és megszületett (Szegeden a mai Móra Ferenc Múzeum épületének homlokzatán szó szerint) a „*köz-művelődés*” elnevezés. A kiegyezés után terjedt el a „*népművelő*” tevékenység, amely a két világháború között a nép – korabeli szóhasználattal az alsóbb néposztályok – alsó szintű, elemi iskoláztatását is jelentette. Az 1920-as években megjelent az „*iskolán kívüli népművelés*” és az „*iskolán kívüli népoktatás*” fogalma, amely a felnőttek oktatását, főként az analfabéta tanfolyamokat jelentette, és gyakorta használták a *nemzetnevelés* elnevezést is. Ez utóbbi inkább a pedagógia terén jelentkezett, de hatása szélesebb körű volt. Hangoztatták az „*élettudás*” tanításának a szükségességét is. Magyarországon a kulturális értékekⁱⁱ széles körű terjesztésének igénye először a felvilágosodás korában jelentkezett. Az egyéni kezdeményezések nyomán a közösségekben helyenként kibontakozó népművelési kísérletekből társadalmi léptékű mozgalom a reformkorban válik.

A cél – kezdetben spontán módon, később egyre tudatosabban – az *új polgári társadalmi rend* megteremtésének elősegítése, elsősorban hasznos és praktikus tudnivalók terjesztése útján: a tömegek felvilágosítása, s tudatának formálása. Ehhez a törekvéshez az adott történelmi periódusban szervesen kapcsolódott a nemzeti függetlenségért indított küzdelem előkészítése. A Magyarországon kibontakozó, népet felvilágosító mozgalom a védekező feudális világ konzervatív képviselőitől és az abszolutivizmushoz ragaszkodó Habsburg-adminisztrációtól nem várhatott, nem kapott támogatást.

Az országgyűlés kezdetben kisebb célokra adott csekély összegeket. Csak később a reformkori országgyűlések veszik elő az 1790/91-es „rendszeres munkálatok” javaslatait. *Pázmány Dénes* 1837-ben – többek között – foglalkozott a felnőttek oktatásának kérdéseivel, és munkálatok kezdődtek egy törvény megalkotására is. Döntésre azonban nem került sor. A körülmények következtében (az iskolák ügyének rendezése is későbbre halasztódott) a felnőttoktatás állami segélyezésének törvény általi rendezése már nem történhetett meg, jöllehet, erre igény mutatkozott. Például *Almásy Balogh Pál* a Pesti Hírlap 1841. január hatodikai számában egy felhívást jelentetett meg, amelyben szorgalmazta „egy hasznos ismereteket terjesztő társaság létrehozását”, mert – mint írta – „ki kell emelnünk a népet lealacsonyított állapotjából”. A társaság meg is alakult *Magyar Iparegylet* elnevezéssel. Az egylet tanfolyamokat szervezett a kézműves iparosok számára, kiállításokat rendezett termékeikből, eszközeikből. Az országgyűlés sem volt közömbös a kérdés iránt. A *Magyar Gazdasági Egyesület* ismeretterjesztő munkájának támogatására 1844-ben több megye segélyt szavazott meg.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukása utáni *Bach-korszakban* Thun und Hohenstein, Leopold Leó gróf, aki 1849. augusztusától 1860. október 20-áig volt kultuszminiszter, a magyar oktatási rendszer európaizálására, de elnémetesítésére is törekedett. A társadalom létező kulturális szervezetei ezért önmaguk megőrzését tartva szem előtt, hatásukat csak viszonylag szűk körben fejthették ki.

A *kiegyezést* követően került előtérbe ismét a nép művelődését segítő törvény megalkotásának a szükségessége. Ehhez adottak voltak a körülmények. Létezett a független magyar kulturális törvényhozás, s a társadalom kulturális kezdeményezései olyan fokot értek el, amelynek fejlődéséhez állami törvényhozásra volt szükség. Az *Eötvös József* vezette Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) és az ellenzék képviselői – köztük *Pulszky Ferenc*, *Irányi Dániel*, *Türr István* – egyaránt vallották a tömegek kulturális felemelkedésének gondolatát. Csupán az állam feladatainak és szerepeinek megítélésében volt közöttük nézeteltérés.ⁱⁱⁱ Eötvös szerint a *felnőttek oktatása egyedül a társadalomra tartozik*. Az állam feladata az anyagi támogatás, és legfeljebb a támogatás felhasználásának az ellenőrzése.

Az 1869 és 1871 között megszületett törvényjavaslatok csak a felnőttoktatásra, és ezen belül is csupán az *analfabéták* oktatására, valamint az elemi ismereteket *pótló* tanfolyamokra terjedtek ki. Irányi első, három pontból álló javaslata 1869-ben azt tartalmazta, hogy az állam törvény által biztosított tételt állítson be a költségvetésbe „a felnőtt személyek elemi tanításának elősegítése végett”^{iv}. Az 1870. március 19-én előterjesztett második javaslata is csak erre az egy kérdésre terjedt ki azzal a különbséggel, hogy aprólékosan részletezte a feladatokat. Például, hogy milyen jegyzékeket kell vezetnie a tanítóknak a felnőttekről, milyen kérdésekre szükséges felel-

niük stb. Irányi és Pulszky azért szorgalmazták a törvény megalkotását, hogy a felnőttek oktatása a liberális törekvések szellemében bontakozhasson ki. Az állam törvénnyel avatkozzon be a népművelésbe.

Az 1868. évi XXXVIII. tc. és valamennyi, az iskolák államosítását célzó törekvés ellen az egyházak – elsősorban a katolikus –, a konzervatív irányzatok képviselői, sőt, *Tisza Kálmán* pártjának prominens tagjai is éles támadásokat intéztek. A néptanítók nagy része szívesen vállalt feladatokat és szerepeket a felnőttoktatásban, jóllehet erőteljes támadásoknak volt kitéve. Irányiék arra a jelentkező veszélyre hívták fel a figyelmet, hogy *amennyiben az állam csak anyagi támogatást nyújt, de különben a társadalomra bízva a felnőttek oktatását, az adott helyi erőviszonyok között az egyházak fogják irányítani a népművelést.* A „társadalom ellenállása” az 1874-es tanítógyűlésen jelentkezett is. A tanítóegyesületek nagy része szorgalmazta, hogy szüntesse meg a minisztérium a felnőttoktatást, vagy legalábbis ne olyan formában folytassák, ahogyan azt a miniszteri rendelet előírta. Az akkori kultuszminiszter, *Trefort Ágoston* sem tartotta tárcája feladatának és hasznosnak a felnőttek oktatását, és visszaélésekre hivatkozva le is vette a napirendről. Jóllehet *Pauler Tivadar* válás- és közoktatásügyi miniszterként 1871. december negyedikén megpróbálta lefektetni azokat az alapokat, amelyekkel korszerűsíteni lehetett volna a felnőttek oktatását.

A felnőttoktatás törvénnyel történő szabályozása és állami támogatása hosszú ideig lekerült a parlament napirendjéről. Ismét csak 1907-ben kezdtek el foglalkozni a kérdéssel a honatyák. Ennek részint az volt az oka, hogy a XX. század első éveiben a mindennapi gyakorlatban a felnőttoktatás mellett számos új művelődési forma is megjelent. A népoktatás fogalomköre népművelésre bővült. (Egyébként 1906-ban széleskörű profillal folyóirat jelent meg, az első években *Népművelés* elnevezéssel.) A népiskola – megtartva kiemelt és centrális szerepét – együttesen szolgálja az ismereteket terjesztő törekvésekkel, szervezetekkel és intézményekkel az alsóbb néposztályok művelését. Részint pedig az játszott közre, hogy elkerülhetetlenné vált az általános választójog megadása.

Apponyi Albert kultuszminiszter felkérésére *Jancsó Benedek* emlékiratot készített a törvény előkészítése céljából. Jancsó „a szabad oktatásnak nem csak ellenőrzését, támogatását, hanem annak vezetését, irányítását, hivatalos apparátussal való szervezését is az állam kormányára bízva s céljaira a társadalmi tényezőket használja fel.”^v Az emlékirat nagy vitát váltott ki, amelyben egész sor kiváló közéleti ember vett részt. Szinte valamennyi hozzászóló a „szabad tanítás”, a szabadság, a társadalmi mozgalom mellett állt ki.^{vi}

A vitában elhangzottakat hasznosítva *Schneller István* foglalta össze a századforduló utáni liberális felfogás lényegét. Ő arra hívta fel a figyelmet arra, hogy *a társadalom tevékenysége* az elsődleges, és ennek „intenzívvé tételére” kell törvényes úton egységesen megszervezni a szabadoktatást. Erre nemcsak a társadalmi érdek, hanem az erkölcsi törvény is kötelezi az államot. (Schneller azt vallotta, hogy erkölcsi kötelesség megtanítani írni és olvasni az analfabétákat, már csak azért is, hogy a törvény által megszabott iskolakötelezettség elve érvényre jusson.) Schneller szerint „az állami létünk, sajátos magyar állami rendeltetésünk, megköveteli a magyar kultúrának lehetőleg intenzív terjesztését, így kötelességévé teszi az állam kormányának minden e célra irányuló intézmény vagy törekvés hatásos támogatását”, ezért *az*

állam „kötelezve van arra, hogy a szabad tanítás körül kifejtett társadalmi munkát országos törvény útján rendezze...”^{vii}

A „társadalmi munkát” vezérlő központ egy demokratikusan és szabadon – megyénként, városonként és községenként – választott „autonóm jogú” testület, a „szabad tanítási tanügyi bizottság” látna volna el. Schneller úgy vélte, hogy ez a szervezet tudná képviselni az állampolgárokat és felekezeteiket mindenféle „rendi különbség nélkül”.

A tanulmány írója úgy látta, hogy az államnak az lenne a feladata a törvény betartásával, hogy a magyarországi kulturális mozgalmak kapcsolódjanak a „többi kultúr államok mozgalmához”, haladjanak a humanizmus jegyében az egyetemes kultúrával, anélkül, hogy elveszítenék nemzeti jellegüket. Célként azt fogalmazta meg, hogy az állam a törvény erejével támogassa a szabad tanítást erkölcsileg és anyagilag is. Elmondható, hogy Schneller elég világosan határozta meg, hogy szerepe mi az állam, s mi a társadalom feladata és szerepe a szabadoktatásban.

Az elkészült *Apponyi-féle 1908-as törvényjavaslat-tervezet* végül az alábbi fontosabb kérdésekre tért ki: az iskolán kívül eső oktatás tagozatokra való osztása; az iskolán kívüli oktatást szervező, irányító és koordináló szervek, azok szervezete, teendői és jogai; a központi szerv, a felállítandó „Országos Iskolán kívül eső Oktatási Tanács” szervezete, feladatai, jogai; a tananyag, amelyet minden fokon a minisztérium szab meg és hagy jóvá; az anyagi fedezet, a költségek biztosítása.

Érdemes a törvényjavaslat-tervezettel részletesebben is foglalkozni. A tervezet szerint a községek, rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal rendelkező városok kötelesek népakadémiai tanfolyamokat szervezni, s ha erre anyagi erejük részben vagy egészben hiányzik, kötelesek a tanfolyamokat vállaló államot, erkölcsi testületeket, társadalmi egyesületeket vagy magánosokat tőlük telhetően „helyiség, fűtés, világítás, tisztogatás, kiszolgálás stb. biztosításával támogatni”. A tanítók és előadók tiszteletdíját a miniszter rendeletileg szabja meg, s ha ezt – részben vagy egészben – nem tudják kifizetni, „e tiszteletdíjakat illetően igényt tarthatnak az állami segítségre”. Az erre a célra szükséges összeget évről-évre biztosítani kell az állami költségvetésben.

Az állam – a tervezet szerint – szigorúan felügyeli és irányítja a szabadoktatást, mindenbe beleszólási jogokkal rendelkezik. A bizottságok választott tagjai a VKM-től függenek, negyed részüket a miniszter nevezi ki, az anyagi terheket azonban még a felekezeti jellegű szabadoktatásban is jórészt a községekre és a városokra hárította át. A tervezet arról viszont nem intézkedett, hogy a fedezetet hogyan teremtsék elő. A korlátozott állami segítséget sem igényelheti mindenki: „Állami segítségben csak magyar tanítási nyelvű tanfolyamok és sorozatos előadások részesülnek. Ezek is csak abban az esetben, ha a jelen törvény követelményeinek megfelelnek és az illető vármegyei népakadémiai bizottság által állami segítségre ajánlatnak.”

A szabad líceumi és népszerű főiskolai tanfolyamoknál nem szerepelt ilyen kikötés, alapvetően azért, mert a gimnáziumok és főiskolák tanárai magyarok voltak. Apponyira jellemző ez a szemlélet. Az ötven százaléknál nagyobb nemzetiségi lakosság adójából még az analfabéták oktatása sem történhet másképp, mint magyar nyelven.

A tervezet megemlítette, hogy társulatok, egyesületek, magánosok szabadon rendezhetnek előadásokat, tanfolyamokat, ha nem veszik igénybe az állami támogatást.

Az állam azonban főfelügyeleti joga alapján, amelyet a kultuszminiszter gyakorol, bármikor ellenőrizheti e foglalkozásokat, és ha az ellenőrzés során kiderül, hogy a tanítás erkölcsbe, az ország alkotmányába, vagy törvénybe ütköző, akkor betilthatja azt. A tervezetről folytatott vitában találóan mondta *Bárczy István*: „...ha egy ilyen rendelkezés a régi zsidó törvényekben benn lett volna, ma kereszténység sem volna, mert akkor Krisztus urunktól már kezdetben megvonták volna az előadási engedélyt.”^{viii}

Az Apponyi-féle 1908-as törvénytervezet-javaslat ugyan szélesebb tevékenységi kört ölelt fel, mint a korábbiak közül bármelyik, de mégis megmaradt a szabadtanítás keretei között. Miután a tervezetet tekintélyes egyetemi tanárok utasították el, s a hivatalnokok egy része szintén ellenezte, a tanácskozáson maga a kultuszminiszter vette le a napirendről. Apponyi a következőket mondta: „Az eddigi vita anyagából nem tartom érettnak a kérdést, hogy t. i. törvényhozásilag rendeztessék-e vagy nem. Én részemről nem nyilatkoztam sem a törvényhozási rendszer mellett, sem ellene.” Az ügy megvitatása különben is „tisztán kormányzati kérdés, sőt, a kormányzati taktika kérdése.”^{ix} Az 1908-as tanácskozáson a minisztérium nyíltan felvetette a kérdést: „Törvénnyel szervezendő-e az iskolán kívül eső oktatás, vagy miniszteri rendelettel?”^x

A kiegyezés és a XX. század első évtizede között megjelenő egymással szembenálló nézetek és vélemények mögött *különböző érdekek* húzódtak meg. Az Eötvös és Irányi közötti ellentmondást nem lehet azonosítani Jászi és Jancsó nézeteltéréésével, mint ahogyan Irányi és Jancsó látszólag megegyező álláspontját sem szabad azonosan értékelni.

Eötvös rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított a népnevelésnek, hiszen a művelődést a nemzeti fejlődés meghatározó erejének tekintette. Eötvös szerint azonban egyedül ott fejlődhet ki önálló és a polgárságot kialakítani segítő művelődés, ahol a „művelődés szükségességének érzete a nemzet lelkületében” ébred fel. Mindez természetesen helyes és szükséges is, azonban a társadalmi művelődésnek csupán az egyik oldala. Ugyanis csak az egyének kezdeményezésére épített társadalmi formációk önmagukban még nem biztosítják az igények és szükségletek felismerését és megteremtésének érvényét. Irányi tehát jogosan helyezte előtérbe a népművelés állami irányítását, amely éppen a meghatározók egyikének szerepét akarta növelni. A társadalmi fejlődés és a műveltségi viszonyok különösen indokolták a külső feltételek előtérbe helyezését.

Az Eötvös és Irányi közötti nézeteltérés – mint már említettük – nem jelentett abszolút szembenállást, hiszen az állami segélyezés szükségességét Eötvös is elismerte, és Irányi sem korlátozta a társadalmi tevékenységet. Egészen másban kereshető a véleménykülönbség *Jászi Oszkár* és *Jancsó Benedek* között. Az eddig társadalmi irányt képviselő állami szerveket a XIX. század végi munkásszerveződések és megmozdulások szerepcserére kényszerítették. Most Jásziékkal szemben Jancsóék magyarázták az állami irányítás szükségességét. Az ok nyilvánvalóan az volt, amit gróf Apponyi Albert kultuszminiszter is számos alkalommal megerősített, hogy az állami befolyás növelésével, a nép „helyes irányú felvilágosításával” ellenálljanak az erősödő szocialista tanításoknak és a nemzetiségi törekvéseknek. Jászi viszont éppen ettől az államapparátustól akarta megvédeni a szabadtanítást. Az tehát nyil-

vánvaló, hogy az állami irányítást képviselő Jancsó-féle javaslat nem hasonlítható össze az Irányi-féle tervezettel.

„... a népművelésnek, ahol mihelyt egy számottevő reform kezdődik... igen nagy összegekre van szükség...”

Az első világháború, a forradalmak és a trianoni békediktátum után Magyarországon gyökeresen új gazdasági, társadalmi és politikai helyzet állt elő a dualista időszakhoz képest. Amíg a kiegyezést követően a liberálisok törekedtek törvényt alkotni a felnőttoktatásról (analfabéta kurzusok szervezéséről), illetve a szabadoktatásról, addig az 1920-as években a konzervatív kormányok igyekeztek törvénnyel szabályozni az iskolán kívüli népművelést. Gróf *Klebensberg Kunó* kultuszminiszterként nyíltan ki is mondta, hogy *a liberális szellem megszüntetése érdekében szervezi át az iskolán kívüli népművelést*. A központosításra irányuló reformjaival, az állami szerep erősítésével kívánt részt venni az alsóbb néposztályok műveltségének az emelésében, a több mint egymillió analfabéta írásra és olvasásra történő megtanításában.

Klebensberg 1923. június 19-én *szakértekezletet* hívott össze. A megnyitón ezt mondta: „Ebben az új miliőben olyanfajta szabadoktatást, mint aminő a kiegyezéstől az összeomlásig eltelt korban lehető volt, ma új életre kelteni és támogatni aligha lehetne. Számolni kell a gyökeresen megváltozott közviszonyokkal és okulva történeteken, különösen *két irányba* kell nyomatékos akciót kezdenünk. Erősíteni kell és öntudatosra kell tennünk a *nemzeti érzést*, hogy olyan pacifista mezbe burkolódó kozmopolita, sőt egyenesen hazafiatlan hangulatok szélesebb rétegekben a fejüket fel ne üthessék, mit aminőket 1918 végén és 1919 elején elhatalmasodni láttunk. Céltudatos és gyakorlati szakoktatással fejleszteni kell továbbá a nemzet széles néprétegeinek *gazdasági kultúráját*, mert az összeomlás nemcsak politikai szerencsétlenség, hanem *példátlan gazdasági katasztrófa* is volt, amely maga alá temette a nemzet jólétét. A köznyomorból csak akkor emelkedhetünk megint ki, ha a magyar munka nemcsak több, hanem *szakosabb és ebből kifolyólag termékenyebb, jövedelmezőbb* is lesz. Nézetem szerint tehát *állampolgári nevelésre és gyakorlatibb gazdasági szakoktatásra van szükség*”. Klebensberg az elhangzottak alapján jelentette be a parlamentben 1924. január 29-én, hogy „Mihelyt a testnevelési törvény végrehajtásának munkálatai alól felszabadulok, ki fogom dolgozni az iskolán kívüli népművelésre vonatkozó törvényjavaslatot.”^{xi}

A szakértekezlet nemcsak arról hozott határozatot, hogy „Az iskolán kívüli népművelési törvény megalkotása elengedhetetlenül szükséges”^{xii}, hanem azt is megszabta, hogy mit tartalmazzon. A résztvevők megfogalmazták, hogy mit értenek népművelésen. A felnőttoktatáson (az analfabéta tanfolyamon) kívül egyaránt ide sorolták a műkedvelő színjátszást, a levanteünnepségeket, a népfőiskolákat és a nyári egyetemeket. Az 1923-as tervezetben^{xiii} megmaradt a miniszter főfelügyeleti joga. A tervezet azt is javasolta, hogy központi végrehajtó szervként, közvetlenül a miniszternek alárendelt – szakemberekből álló – *Iskolán kívüli Népművelési Felügyelet* alakuljon. A tárca vezetője pedig „az iskolán kívüli népművelés céljaira a mindenkor szükségeseknek megfelelő összeget tartozik a költségvetésbe beállítani”. Ehhez az összeghez természetesen a törvényhatóságok, városok és községek is kötelesek hozzájárulni. Továbbá azt is rögzítették, hogy minden megye köteles öt

éven belül *bentlakásos népfőiskolákat* felállítani, az 5000 lakoson felüli községekben pedig „hivatásos népoktatói állásokat” megszervezni. Sőt, a gyári, ipari üzemek és nagybirtokosok „külön szabályozással kötelesek az iskolán kívüli népművelést alkalmazottaik részére biztosítani”. A dokumentum lényegében három jelentős szempontot tartalmazott. Most először mondták ki azt, hogy a törvényben a cél megjelölése mellett szerepeljen: „*az iskolán kívüli népművelés az állam és a társadalom együttes feladata.*” Másodszer elismerik a *szabadoktatás szabadságát*, természetesen a minisztérium ellenőrzése és felügyelete mellett. Leszögezték, hogy „politikai pártoknak, ezek szervezeteinek tilos a huszonnégy éven aluli ifjúságnak szabadoktatás címén bármilyen előadást tartani.” A fentiekkel függ össze a harmadik, ebben a formájában új javaslat. Az iskolán kívüli népművelés a 15-21 éves korig kötelező (a nőknél ez csak a hajadonokra vonatkozik), és az analfabéta oktatáson 35 éves korig kötelezően részt kell venni.

A törvénytervezet megtárgyalására 1924-ben került volna sor. A tervezet napirendre tűzésétől nemcsak a szociáldemokraták és a liberálisok, de az agráriusok is elzárkóztak. Az ország anyagi helyzete miatt tárgyalása még a kormánypárti képviselők körében is nagy ellenállásba ütközött.

Gróf Klebelsberg Kunó négy évvel később ismét napirendre tűzte a törvény megalkotását. Az 1928 júliusában megrendezésre került *Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus* igen behatóan foglalkozott a kérdéssel. A július 3-án a Vigadó nagytermében megtartott elnöki megnyitó után József főherceg és Klebelsberg is üdvözölte a kongresszus résztvevőit, melyet együttes ülés követett, ahol *Ilosvay Lajos* „*A népművelés korszerűsége, jelentősége és törvény útján való rendezésének szükségessége*” címen előadást tartott. Az előadó kiemelte: „Ha arra gondolok, hogy a népművelés egyes ágazatainak célja még nincs kitűzve és hogy az egyes ágaknak egymáshoz és az egészhez való viszonya nincs megállapítva: ha tudjuk azt, hogy a népművelési titkárság felelősséggel teljes munkaalkalmat ad, de az állással járó jövőt nem biztosítja s végre ha tudjuk, hogy a megyékben, a városokban, a községekben a népművelés sorsa egyes kitűnő, vezetőállásban lévő férfiak tevékenységétől függ s ha ők helyükről – bármiféle ok miatt – eltávoznak, nélkülük a népművelés ügyének sorsa kérdésessé válik: akkor arra a következtetésre jutunk, hogy az iskolán kívüli népművelés, mint nemzetalakító tényezőt, az elsorvadás ellen intézményesen kell biztosítani. Ezt a nagy célt szolgálná a magyar iskolán kívüli népművelés ügyének törvényhozás útján való rendezése, tanácskozás szervül a népműveltség ágazatai szerint létesített szakosztályokkal, *Országos Népművelési Tanács* alakítása, a népművelés költségeinek kizárólag a törvényhozás útján való fedezése, a népművelés alkalmazottai számára, sürgősen, külön népművelési testület szervezése és az ügy fontosságához mérten, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, a rokonszakok egyesítésével, külön népművelési ügyosztály létesítése.”^{xiv}

Az egyhangúan elfogadott határozat ennél kevesebbet mondott: kijelenti a törvény megalkotásának sürgősségét; az *Országos Népművelési Tanács* alakításának, a finanszírozásról törvényhozási úton való gondoskodásnak, a népművelési alkalmazottak számára státusok létesítésének, a minisztériumban népművelési ügyosztály megszervezésének fontosságát.

A kongresszuson megfogalmazott elképzelés csak részben emlékeztet az 1923/24-es tervezethez. A javaslat messzemenően figyelembe vette az iskolán kívüli *népmű-*

velés intézményeinek és formáinak megerősödését s differenciálódását, a felnőttnevelés önálló ágazattá válását. A tervezet kitért a gyermekek iskolán kívüli nevelésére is. A dokumentum tartalmazta, hogy a gyermekek számára a törvényhatóságok, községek és gyártelepek *napközi otthonokat és játszótereket* létesítsenek. *Pártok és politikai szervezetek nem foglalkozhatnak a gyermekek iskolán kívüli nevelésével.* A javaslat szerkesztői az ifjúsági egyesületek számára tervszerűbb népművelési munkát tanácsoltak és azt is hangsúlyozták, hogy *szorosabb kapcsolat alakuljon ki a testnevelés és a népművelés között.*

A dokumentumban olvasható, hogy az ország kulturális értékeinek alaposabb megismerése érdekében az „ifjúság részére olcsó és minden tekintetben egészséges, állandó szállást”, vasúti kedvezményt is kellene biztosítani, mert ez a tevékenység is részét képezi az iskolán kívüli népművelésnek. A javaslat kiemelten foglalkozott a felnőttnevelés ágazataival. Az analfabéta tanfolyamok szervezésén túl kiemelte a pedagógiaiilag megalapozott nyelvi képzések fontosságát, kitért a magánfestő iskolák mellett a tánciskolák nevelő értékeire.

A javaslatok között – hasonlóan az 1923/24-es tervezethez – most is megtalálható, hogy a gazdasági szakoktatás színvonalának emelése érdekében *népfőiskolákat* szükséges létesíteni. A szerkesztők arra is kitértek, hogy ahol középiskola van, ott vezessék be a szabadoktatást, a főiskolákon a szabadegyetemi formákat, a megfelelő infrastruktúrával rendelkező városokban pedig rendezzenek *nyári szabadegyetemet.* A dokumentum tartalmazta azt is, hogy ahol mozik, múzeumok és színházak működnek ott ezek az intézmények nagyobb szerepet vállaljanak a népművelésben. A Magyar Rádió műsorszerkesztői vegyenek részt a nép művelésében. A tervezet kiemelten foglalkozott a *népművelési otthonok, a népházak és a népkönyvtárak* létesítésének fontosságával. A javaslathoz fűzött ajánlások között figyelmet érdemel a népművelés szakmává formálására való törekvés: „A népművelői munka... szakszerű elméleti és kellő gyakorlati előkészülést kíván... Kívánatos, hogy az egyetemeken, a főiskolákon..., továbbá közigazgatási tanfolyamokon és a tanítóképző intézetekben a népművelés kérdései tárgyalassanak...”^{xv}

A kongresszus konkrétan egy népművelési kézikönyv kiadásához, valamint országos szaklap megjelentetéséhez kérte Klebelsberg támogatását. (Egyébként az 1920-as években több iskolán kívüli népműveléssel is foglalkozó folyóirat jelent meg Magyarországon. Többek között a VKM megbízásából *Czakó Elemér* helyettes államtitkár szerkesztésében 1924-ben a *Közművelődés* című kiadvány, amelynek összesen tíz száma került kiadásra. Az *Iskolánkívüli Népművelés*, amelyet *Hankiss János* és *Milleker Dezső* egyetemi tanárok szerkesztettek, 1928-1929 között jelent meg. A *Kehler Károly* által jegyzett *Pestvármegyei Népművelés* első évfolyama 1929-ben került kiadásra. Vidéken is számos népművelési folyóirat jelent meg. A népművelés tudományos és módszertani megalapozása érdekében a résztvevők azt javasolták: a minisztérium hozza létre a *Magyar Néplélektani Intézetet.*

A kongresszus a népművelés *anyagi alapjairól* csak nagyon óvatosan foglalt állást. A javaslatban nem esik szó a megyék, városok és községek költségvetési kötelezettségeiről, mint az 1923/24-es tervezetben. Népművelési célokra az 1920-as években az állami költségvetésben évente átlagosan száz-százhusz ezer pengő szerepelt. Ez az összeg csupán a központi apparátus fenntartását és kiadásait fedezte. Az iskolán kívüli népműveléshez szükséges költségeket a városok és községek biz-

tosították, elsősorban *pótadók* kivetésével. A belügyminiszter rendeletben szabályozta, hogy a kivetett pótadónak egy százaléka a népművelés céljait szolgálja.

A kongresszuson megfogalmazott tervezetből, illetve javaslatból nem lett 1928-ban törvénytervezet, ezért nem is kerülhetett a nemzetgyűlés elé. Az 1923/24-es és az 1928-as próbálkozások mégis jelentős állomásai a közművelődési törvényhozásnak. Mindkét tervezet-javaslat rendezni kívánta az iskolán kívüli népművelés spon-tán működő, különböző politikai pártokhoz és felekezetekhez tartozó, megszűnő, majd ismét megalakuló szervezeteik tevékenységét. A törvényt megalkotni akarók világosan felismerték a népművelés sokszínűségét és differenciálódó világát. Az elképzelések a jogalkotás szempontjából minden addiginál magasabb rendűek voltak. Magyarországon az 1920-as években mondták ki hivatalosan is először, hogy az iskolán kívüli *népművelés az állam és a társadalom közös feladata*.

Az 1928-as javaslat túllépett az 1923/24-es tervezeten, amikor azt rögzítette, hogy mit tartalmazzon a törvény. Lényegesen meghaladta a korábban képviselt prakticzis-must is. *Az 1928-as javaslat alaptörvényt akart alkotni*.

Ugyanakkor mindkét próbálkozás a törvény erejével távol kívánta tartani az ifjú-ságot a baloldali és liberális eszméket hordozó kultúrától, de a szélsőjobboldali nézetektől is. A dokumentumok fogalmazói nem vették figyelembe azt, hogy a kul-túra a szellemi szabadság területe, ahol nem célszerű védővámokat felállítani. Arról is megfeledeztek, hogy a művelődés mozgalmi jellegét és önkéntes voltát aligha lehet törvény útján előírni.

A XX. században a munkaidő törvényes korlátozása és az életforma gyors átala-kulása következtében új kérdésként fogalmazódott meg a *szabadidő* eltöltésének társadalmi gondja. Az 1920-as évek az iskolán kívüli népművelés intézményrend-szere építésének kezdeti és extenzív építési szakasza. Egyre nagyobb számban hoz-tak létre különféle közösségi szervezeteket, számos művelődési, hasznos időtöltés-hez lehetőséget nyújtó intézmény jött létre. *Sportpályák, játszóterek és kiránduló helyek* létesültek. A technikai fejlődéssel összefüggésben megjelent és teret hódított a *rádiózás*, ekkor szerveződött a *mozik* hálózata is. Kísérletek folytak a *televíziózás* terén.

Amennyiben mégis törvényt alkot a nemzetgyűlés az iskolán kívüli népművelés-ről, akkor annak végrehajtására aligha kerülhetett volna sor, ugyanis *hiányzott az anyagi bázis*. Ezzel Klebelsberg is tisztában volt, mert a nemzetgyűlés 1926. május 11-i ülésén mondta: „...*a népművelésnek, ahol mihelyt egy számottevő reform kez-dődik... igen nagy összegekre van szüksége...*”^{xvi}

Az iskolán kívüli népművelési törvény 1935-ös megalkotásának kísérletéről vi-szonylag kevés forrás áll a rendelkezésre. *Hóman Bálint* kultuszminiszterként az iskolareform megtárgyalásakor arról tett említést a képviselőházban, hogy 1936-ra elkészül a népművelési törvény-tervezet.^{xvii}

A népművelési titkárok országos értekezlete 1935. április 16-án valóban napirend-re tűzte a törvényalkotás szükségességének kérdését. Az értekezlet résztvevőinek egyöntetűen az volt az álláspontja, hogy a *törvény ne alaptörvény, hanem kerettör-vény legyen*. „A népművelési törvényre nézve az a felfogás alakult ki, hogy a nép-művelés alkalmazkodó természetének leginkább az ú. n. kerettörvény felel meg, amely csupán a körvonalakat rögzíti, s így nem állja útját annak, hogy az iskolán

kívüli népművelés és annak szervezete a helyileg is különböző és folyton változó élethez mindenkor zökkenés nélkül hozzásimulhasson.”^{xviii}

A szakemberek jelentős része a törvénytől az iskolán kívüli népművelés egyöntetűségét és az egység megteremtését várta. A törvény nem engedheti meg, hogy szétváljon egymástól a „két ikertestvér”, a népoktatás és a népművelés – fogalmazták meg többen az álláspontjukat.

Az 1923/24-es és az 1928-as tervezet-javaslat bizonyos korosztályokat arra akart *kötelezni*, hogy vegyenek részt a népművelési szervezetekben rendezett foglalkozásokon. A Hóman-féle törvénytervezet már a „nép között működő közalkalmazottak számára is” szerette volna előírni a rendezvényeken történő aktív részvételt. De azt is tartalmazta, hogy az „államnak biztosítania kellene a népműveléssel járó összes költséget.”^{xix}

Az iskolán kívüli népművelési törvény megalkotása elé az 1930-as évek második felében nem csupán az anyagi feltételek hiánya állított korlátokat, vagy az, hogy a kultuskormányzat figyelmét elsősorban az iskolarendszerek, az oktatás egységesítése, átszervezése kötötte le. Sokkal inkább a kialakult kül- és belpolitikai viszonyok akadályozták a felnőttoktatást is érintő törvény meghozatalát.

Látnunk kell azonban azt is, hogy a dualizmus időszakában és a két világháború közti Magyarországon előkészített törvénytervezetek és javaslatok napirendről történt lekerülésében az anyagi alapok hiányán és a politikai körülményeken túl legalább még egy fontos tényező játszott közre. Az a *konszenzus nélküiség*, amely a társadalom (társadalmi kezdeményezések, civil szerveződések) és az állam (kormányzatok, kormányzati tényezők) viszonyát jellemezte az iskolán kívüli népművelés és a felnőttoktatás kérdéseinek törvényi úton történő megválaszolásában, megoldásában.

T. KISS TAMÁS

JEGYZET

¹ Az 1920-as években erősen tartotta magát az a nézet, amely az „iskolán kívüli népművelést” ismeretterjesztésre szűkítette. (Jancsó Benedek *Emlékirata az iskolán kívül eső oktatás országos szervezésének tárgyában*. A Szabadoktatás Országos Szervezete. Franklin Kiadó, Budapest 1909.) Jancsó az *iskolán kívüli népművelést* ismeretterjesztő előadásokat tartó intézmények és területek tárgyalására redukálta. Ugyanakkor a *népműveléshez* tartozónak vallotta az önművelést, az olvasást, a művészeti alkotások bemutatását és a szórakozást. Déri Gyula viszont kizárásos alapon próbálta tisztázni az iskolán kívüli népművelés érvényességi körét. Csak intézményeket vizsgált, amelyeket két nagy csoportra osztott: tudományt fejlesztőkre és tudományt terjesztőkre. Ez utóbbit sorolta a népművelési szervezetekhez, amelyeket tovább szűkített, s végül eljutott oda, hogy „magáért a műveltség” megszerzéséért szervezett programokat tekintette népművelésnek. (Tar Károly: *Fejezetek a magyar népművelés történetéből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. pp. 35-39.; Déri Gyula: *A szabadoktatás története, elmélete és 1912-13. évi eredményei*. Egyesült Könyvnyomda, Budapest, 1915.; T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. Magyar Művelődési Intézet-Mikszáth Kiadó, Budapest, 1998.)

¹ A széles körű kulturális értékközvetítésen egy társadalmiasuló művelő és művelődő tevékenység-szerkezetet értek. Nem sorolom ide a felnövekvő nemzedék számára

létrehozott alap-, közép- és felsőfokú oktatás, valamint a szakképzés intézmény-rendszereit.

¹ Eötvös és Irányi véleménykülönbsége csupán egy-egy mondat erejéig jelentkezett a parlamenti vitákban és a cikkeikben. A nézetkülönbséggel, ha nem is részletekbe menően *Maróti Andor* foglalkozott. (Durkó Mátyás & Maróti Andor: *Népműveléstudomány I.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1966. pp. 42-47.) Türr István konkrét lépéseket is tett. Hazatérve külföldi emigrációjából, 1868-ban felhívást tett közzé. Javasolta, hogy megalakuljon a *Népnevelési Szövetség, s népoktatási körök* kerüljenek megszervezésre, elsősorban azzal a céllal, hogy az analfabétákat megtanítsák írni és olvasni. Néhány kör Baján és a környékbeli településeken létre is jött. A körök célja az írástudatlanság felszámolása, háziipari és kertészeti ismeretek terjesztése volt. (Kubatov János: *Türr István és a magyar felnőttoktatás kezdetei.* In: *Pedagógiai Szemle*, 1970/12. sz. pp. 1143-1145.)

¹ Jancsó, p. 23.

¹ Schneller István: *A szabad tanításról.* Erdélyi Múzeum, 1909/1. füzet. p. 8.

¹ Többek között Antal Gábor dunántúli református püspök, Bárczy István Budapest polgármestere, Beke Manó egyetemi tanár, Berzeviczi Albert a MTA elnöke, Eötvös Loránd egyetemi tanár, Veszely Ödön főreáliskolai igazgató. Legerőteljesebben talán Jászi Oszkár foglalt állást az állami befolyás ellen. (Jászi Oszkár: *Merénylet a tanítás szabadsága ellen.* In: *Huszedik Század*, 1908. IX. évf. pp. 165-179.)

¹ Schneller, p. 8.

¹ Jancsó, p. 185.

¹ Jancsó, pp. 250-251.

¹ Jancsó, p. 147.

¹ Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926. Atheneum Kiadó, Budapest, 1927.

¹ Az iskolán kívüli népművelés ügyében tartott szakértekezlet szakosztályi üléseinek (1923. július 23-28.) határozatai és azok indoklása. Magyar Tudományos Társaságok Sajtóvállalata, Budapest, 1923. p. 58. A továbbiakban: Szakértekezlet.

¹ Szakértekezlet, pp. 58-59. Klebelsberg egyébként 1924. április 10-én az Országos Közművelődési Tanács közgyűlésén is ismertette a törvénytervezetet, ahol még a 18. életévüket be nem töltötték számára tette volna kötelezővé valamilyen tanfolyam látogatását.

¹ A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója, Budapest, 1928.

¹ Váradi József: Az iskolán kívüli népművelés pedagógiai és didaktikai kérdései. In: A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója, Budapest, 1928.

¹ Gróf Klebelsberg Kunó, p. 557.

¹ Budapesti Hírlap és a Nemzeti Újság 1935. május 11-i száma.

¹ Pestvármegyei Népművelés, 1935/5. sz.

¹ Dezső Lipót vezércikkében megfogalmazott álláspont. (In: *Dunántúli Népművelő*, 1935/7-8.sz. pp. 1-2.)

ⁱ Az 1920-as években erősen tartotta magát az a nézet, amely az „iskolán kívüli népművelést” ismeretterjesztésre szűkítette. (Jancsó Benedek *Emlékirata az iskolán kívül eső oktatás országos szervezésének tárgyában.* A Szabadoktatás Országos Szervezete. Franklin Kiadó, Budapest 1909.) Jancsó az *iskolán kívüli népművelést* ismeretterjesztő előadásokat tartó intézmények és területek tárgyalására redukálta. Ugyanakkor a *népműveléshez* tartozónak vallotta az önművelést, az olvasást, a művészeti alkotások bemutatását és a szórakozást. Déry Gyula viszont kizárásos alapon próbálta tisztázni az iskolán

bemutatását és a szórakozást. Déri Gyula viszont kizárásos alapon próbálta tisztázni az iskolán kívüli népművelés érvényességi körét. Csak intézményeket vizsgált, amelyeket két nagy csoportra osztott: tudományt fejlesztőkre és tudományt terjesztőkre. Ez utóbbit sorolta a népművelési szervezetekhez, amelyeket tovább szűkített, s végül eljutott oda, hogy „magáért a műveltség” megszerzéséért szervezett programokat tekintette népművelésnek. (Tar Károly: *Fejezetek a magyar népművelés történetéből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. pp. 35-39.; Déri Gyula: *A szabadoktatás története, elmélete és 1912-13. évi eredményei*. Egyesült Könyvnyomda, Budapest, 1915.; T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. Magyar Művelődési Intézet-Mikszáth Kiadó, Budapest, 1998.)

ⁱⁱ A széles körű kulturális értékközvetítésen egy társadalmassal művelő és művelődő tevékenység-szerkezetet értek. Nem sorolom ide a felnövekvő nemzedék számára létrehozott alap-, közép- és felsőfokú oktatás, valamint a szakképzés intézményrendszerét.

ⁱⁱⁱ Eötvös és Irányi véleménykülönbsége csupán egy-egy mondat erejéig jelentkezett a parlamenti vitákban és a cikkeikben. A nézetkülönbséggel, ha nem is részletekbe menően *Maróti Andor* foglalkozott. (Durkó Mátyás & Maróti Andor: *Népműveléstudomány I.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1966. pp. 42-47.) Türr István konkrét lépéseket is tett. Hazatérve külföldi emigrációjából, 1868-ban felhívást tett közzé. Javasolta, hogy megalakuljon a *Népművelési Szövetség, s népoktatási körök* kerüljenek megszervezésre, elsősorban azzal a céllal, hogy az analfabétákat megtanítsák írni és olvasni. Néhány kör Baján és a környékbeli településeken létre is jött. A körök célja az írástudatlanság felszámolása, háziipari és kertészeti ismeretek terjesztése volt. (Kubátov János: *Türr István és a magyar felnőttoktatás kezdetei*. In: *Pedagógiai Szemle, 1970/12. sz.* pp. 1143-1145.)

^{iv} Jancsó, p. 23.

^v Schneller István: *A szabad tanításról*. Erdélyi Múzeum, 1909/1. füzet. p. 8.

^{vi} Többek között Antal Gábor dunántúli református püspök, Bárczy István Budapest polgármestere, Beke Manó egyetemi tanár, Berzeviczi Albert a MTA elnöke, Eötvös Loránd egyetemi tanár, Veszely Ödön főreáliskolai igazgató. Legerőteljesebben talán Jászi Oszkár foglalt állást az állami befolyás ellen. (Jászi Oszkár: *Merénylet a tanítás szabadsága ellen*. In: *Huszdik Század, 1908. IX. évf.* pp. 165-179.)

^{vii} Schneller, p. 8.

^{viii} Jancsó, p. 185.

^{ix} Jancsó, pp. 250-251.

^x Jancsó, p. 147.

^{xi} Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926. Atheneum Kiadó, Budapest, 1927.

^{xii} Az iskolán kívüli népművelés ügyében tartott szakértekezlet szakosztályi üléseinek (1923. július 23-28.) határozatai és azok indoklása. Magyar Tudományos Társaságok Sajtóvállalata, Budapest, 1923. p. 58. A továbbiakban: Szakértekezlet.

^{xiii} Szakértekezlet, pp. 58-59. Klebelsberg egyébként 1924. április 10-én az Országos Közművelődési Tanács közgyűlésén is ismertette a törvénytervezetet, ahol még a 18. életévüket be nem töltötték számára tette volna kötelezővé valamilyen tanfolyam látogatását.

^{xiv} A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója, Budapest, 1928.

^{xv} Váradi József: Az iskolán kívüli népművelés pedagógiai és didaktikai kérdései. In: A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója, Budapest, 1928.

^{xvi} Gróf Klebelsberg Kunó, p. 557.

^{xvii} Budapesti Hírlap és a Nemzeti Újság 1935. május 11-i száma.

^{xviii} Pestvármegyei Népművelés, 1935/5. sz.

^{xix} Dezső Lipót vezércikkében megfogalmazott álláspont. (In: *Dunántúli Népművelő, 1935/7-8.sz.* pp. 1-2.)